

ДЕВЕДЕСЕТ ГОДИНА НАШИХ ЈАВНИХ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗДРАВСТВЕНИХ СЛУЖБИ (1920 – 2010.)

Прим. др Милош Маленковић

Секција за историју Српског лекарског друштва, Београд
Научно друштво за историју здравствене културе Војводине,
Нови Сад

Током историје се радило на чувању здравља, посебно одбрани и заштити од епидемија заразних болести, а од 18. века се јављају дела и прописи (Герхард ван Свитен (Gerhard van Swieten), Јохан Петер Франк (Johann Peter Frank) о превентивним мерама, хигијени и социјалним условима за одржавање здравља. Развој медицине нарочито бактериологије у 19. веку су утицали на схватање о значају социјално-хигијенских услова за здравље те су постепено доношени одговарајући закони и прописи а појавиле су се и прве посебне установе које су радиле на заштити здравља.

У нашим крајевима под Аустријом односно Аустроугарском су спровођене неке хигијенске мере, вакцинација против великих богиња је започета већ 1801. године, а на границама према Турској ради заштите од уношења епидемија су били карантини – „контумаци“ од 18. века, које је и у Србији увео кнез Милош, што је Уставом 1838. године потврђено. Током тога века су били именовани обласни, окружни и општински лекари – физикуси који су на својим подручјима спроводили и одређене хигијенске мере. У Србији је др Владан Ђорђевић проучавао социјалне, хигијенске и здравствене прилике, много радио и писао о народном здрављу. Творац је „Закона о уређењу санитетске струке и очувању народног здравља“ 1881. године који садржи више одредби из области превентивне медицине. Др Милан Јовановић Батут је много радио на здравственом просвећивању, биостатистици, хигијени становања и исхране. Јавних превентивних служби и установа није било осим Пастеровог завода у Нишу основаног 1900. године за производњу вакцина против беснила и вариоле и Београду 1910.

После Првог светског рата у новој држави делом разореној ратним дејствима са епидемијама маларије, пегавца и грипа, губитком око милион становника (око половине тога броја од епидемија заразних болести) а осиромашеној ратним последицама није било довољно ни лекара ни болница и „велика, готово апсолутна оскудица“ у бактериолошким

лабораторијама (станицама) што је управо био „грех 40 година после Пастера и Коха“ Већ децембра 1918. је основано Министарство народног здравља, једно од првих у свету, јер је до тада здравство било у оквирима других, обично министарства унутрашњих послова, у којем је др Милан Јовановић Батут један од организатора.

Он доводи у Министарство младог и агилног др Андрију Штампара из Загреба који ће до 1931. године бити на челу одељења за послове хигијене Министарства и бити покретач и аутор прописа и акција које су побудиле пажњу и ван граница државе – у Секцији за хигијену Лиге народа и у више других држава и организација.

Маја и децембра 1919. су донесене уредбе о устројству Министарства са задацима:

- старање о бројном напредовању становништва, здравом породу и правилном развијању;

- заштита народног здравља;

- да подиже установе за лечење и спречавање болести;

- здравствено просвећивање народа; са пет одељења међу којима је и хигијенско што се убрзо своди на два: Одељење за заштиту становништва од разбољевања и чување народног здравља и Одељење за лечење оболелог становништва. Одмах по оснивању Министарства основани су и Главни санитетски савет и Стална епидемијска комисија којима је председавао др Јовановић-Батут, који је имао водећу улогу у здравственој политици. Комисија је као саветодавни орган Министарства скоро стално заседала по питањима сузбијања и предохране заразних болести, као и хигијени и епидемиологији, здравственом просвећивању и социјалној медицини па је о њој 1923. године донет и закон. Комисија је била иницијатор оснивања и организатор Сталних бактериолошких станица а касније хигијенских завода као и оснивања домова народног здравља и других здравствених установа и специјализованих институција као и Централног хигијенског завода у Београду, Школе народног здравља и Епидемиолошког завода у Загрбу и специјализованих института за тропске болести у Скопљу и маларију у Трогиру. Комисија састављена од врло угледних чланова је имала утицај и на доношење разних уредби и прописа које је доносило или предлагало Министарство и тако утицала на здравствено законодавство.

Јула 1921. донесен је Правилник службе окружних, среских и градских управа са дужностима у 18 тачака које су се односиле на лечење и сузбијање заразних болести, венеричних болести, туберкулозе, и њихову евиденцију. Проучавани су културни и хигијенски ступањ народа, водоснабдевање, диспозиција измета и других нечистоћа, хигијена исхране, посебно одојчади, хелминтијаза, становање, лечење и благовремена лекарска помоћ, уз енергично сузбијање запуштених и раширених болести, бригу о уредној личној хигијени, борба против маларије са ерадикацијом, преглед намирница у промету и објеката у којима

се продају, хигијена насеља, јавних објеката, установа и предузећа, како војних тако и цивилних, алкохолизам, надзор над санитарским установама, вакцинације, увиђаје и обдукције (санитарске, судске и полицијске), као и помагање и подржавање свих акција за унапређење хигијене.

Већ новембра исте године донета је уредба а касније и закон о окружним (жупанијским и среским) санитарским управама по којем се за окружне и среске лекаре организују засебне окружне, среске и градске санитарске управе. Поред осталог, један од задатака је био и „да се у маси народној истражују, сузбијају и лече сем акутних, нарочито хроничне заразне и запуштене болести“. Посебни проблем су биле туберкулоза, полне болести, маларија, губа (лепра), трахом, беснило, па су били донешени и закони о појединим (маларија, ендемски сифилис, 1931). Ове управе се укидају већ крајем 1924, али остају срески и општински лекари који се старају о решавању социјално – хигијенских и здравствених питања.

Ради оснивања установа за ово подручје здравства 1920. је донесена уредба о епидемиолошким и бактериолошким станицама и диспанзерима, амбулантама и поликлиникама, диспанзерима за мајке и одојчад, школску децу, венеричне болести, туберкулозу, трахом, маларију и беснило. Основане су епидемијске колоне (покретне лабораторије), које су наредних година по добијању простора и опремања почињале рад.

Наредне, 1921. године је донет Закон о оснивању посебних санитарских установа за испитивање и сузбијање заразних болести и давању бесплатне лекарске помоћи, што је омогућило знатно унапређење превентивних делатности, па је 1922. године објављен и Правилник о раду бактериолошких станица према којем оне испитују заразне болести свога краја по властитој иницијативи а по захтеву државних или локалних санитарских и ветеринарских власти, и дају мишљење о епидемиолошким питањима, испитују храну и пића, контролишу дезинфекционе апарате, приправљање стерилних лекова, израђују вакцине и снабдевају њима и серумима установе, дају стручна мишљења и помажу санитарским властима у сузбијању епидемија и ендемија.

Оснивање сталних бактериолошких станица је почело 1920. које су наредне године започињале рад (прва у Шапцу 1921. год. коју је водио др Сергеј Рамзин), а 1922. године их је већ било шест.

Правилником из 1922. године уређено је оснивање и рад антитуберкулозних диспанзера за спречавање ширења и лечење туберкулозе, амбуланти и станица за сузбијање маларије, трахома и венеричних болести, затим здравствених станица, установа за одојчад и малу децу, школске поликлинике и друге социјално-медицинске установе, тако да је 1925. у држави било укупно 250 таквих установа. У буџету за 1923. годину се наводе установе за „хигијену, социјалну хигијену и испитивање и сузбијање заразних болести“ и народна купатила, Завод за социјалну медицину, Епидемиолошки завод (основан у Загребу). Те године у хигијенским установама у Србији (са Македонијом) је било 95 лекара, а у Бачкој и Банату 31.

Сталне бактериолошке станице и део других социјално-хигијенских и превентивно медицинских установа од 1925/26. године прелази у новоосноване домове народног здравља за један или више срезова а неке у великим градовима у нове Хигијенске заводе. По оснивању бановина 1929. године Државни хигијенски заводи су бановинске установе надлежне и надређене свим превентивним установама на својој територији. Имају одељења за хигијену, епидемиологију, санитарно техничко, одељење за здравствено просвећивање, лабораторију (бактериолошко-паразитолошку и санитарно-хемијску). У Југославији је 1932. године било 10 хигијенских завода, 47 домова народног здравља и 304 социјално-медицинских установа.

Министарство здравља и Министарство социјалне политике се 1929. спајају са Санитетским одељењем, а у управама новооснованих бановина била су одељења социјалне политике и народног здравља и санитетски савети. Централне превентивне установе су били Централни хигијенски завод у Београду и Школа народног здравља у Загребу. По бановинама послове хигијенских служби обављају Државни хигијенски заводи са подређеним домовима народног здравља и другим установама а по срезовима срески лекари.

За време Другог светског рата у окупираној земљи здравствене службе су биле подељене према окупационим зонама, сужених могућности рада.

После рата у органима власти од савезних до среских и општинских била су министарства, савети, секретаријати, повереништва, одељења за послове здравства. Републичка министарства и покрајински савети су управљали здравственим службама на својим територијама. Превентивно здравство је увек било важан део законодавства и управљања. Оснивају се санитарно-епидемиолошки заводи и станице на месту предратних хигијенског завода и домова здравља. Од 1952. године постају хигијенски заводи који покривају територије новоформираних великих срезова, те се оснивају и неки нови заводи. Општим законом о организацији здравствене службе 1961. они постају Заводи за здравствену заштиту. По правилу имају службе за епидемиологију, хигијену, социјалну медицину и организацију здравствене службе са здравственом статистиком и здравственим просвећивањем, медицину рада, лабораторијске службе за микробиологију и паразитологију и санитарну хемију и биохемију.

За куративну медицину се оснивају здравствене станице и секторске амбуланте а од 1949. се оснивају домови здравља за једну или више општина. По одредбама закона и других прописа ове установе имају одељења за лечење оболелих и превентивну здравствену заштиту преко својих диспанзера (заштита деце и ученика, туберкулоза, гинекологија, медицина рада) и неких служби за превентивне делатности са одговарајућим специјалистима.

Према законским променама Република преузима оснивачка права и заводи 1993. добијају назив заводи за заштиту здравља а од 2007. су заводи за јавно здравље.

Од почетка рада посебних наших превентивно здравствених установа пре деведесет година њихова организација је побудила пажњу у свету, те су долазили стручњаци и делегације из здравствене организације Лиге народа и многих земаља. Такође су овај рад финансијски помогле и неке државе и фондације. Према речима др А. Штампара у предговору једне публикације (1926) Министарства народног здравља социјално медицински рад код нас почео је без традиција а после силних губитака у рату „жеља за здрављем и бољим животом је била велика и снажна. Једна мала група наших лекара искористила је тај психолошки моменат. Она је са великом љубављу, пожртвовањем, једном новом идеологијом жилаво радила последњих година“. У десет тачака наводи да је најважнија обавештеност и правилно схватање народа о здравственим питањима, да „народно здравље и његово унапређење није монопол лекара, него с њим треба да се баве сви, без разлике“, да је лекар углавном социјални радник и да не сме бити економски зависан од болесника, да у питању народног здравља не сме бити разлика између економски слабих и јаких, да лекар треба да тражи болесника а не овај лекара који треба да је и народни учитељ, да је народно здравље више од економског него хуманитарног значаја и да лекару треба главно место деловања да буду места где људи живе, а не ординације и лабораторије.

Литература и извори

1. Medicinski godišnjak Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1933.; Институт за заштиту здравља, Нови Сад 1920.-2005., Нови Сад 2005.;
2. Momčilo Pavlović, Rade Šumonja.: Čuvar narodnog zdravlja, Sombor 2005; Више од пола века у служби здравља, Београд, 1997.

